

**BERGSON'UN ONTOLOJİSİNDE SÜREKLİ BİR OLUŞ, ÖZGÜRLÜK VE YARATMA:
“EVRİM” VE EVRİMİN ONTOLOJİK İLKESİ: “HAYAT ATILIMI”¹**

**CONTINUOUS OCCURRENCE, FREEDOM AND CREATION IN BERGSON'S ONTOLOGY:
“EVOLUTION” AND ONTOLOGICAL PRINCIPLE OF EVOLUTION: “ÉLAN VITAL”**

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AYDOĞDU

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü,
huseyin.aydogdu@erzurum.edu.tr, Erzurum/Türkiye

ÖZ

Bu çalışmamızda Bergson'un felsefesinde ontolojik bir süreç olan evrimi ve evrimin itici gücü olan hayat atılımını incelemeyi amaçladık. Varlığın, doğanın ve yaşamın ne olduğu ve nasıl meydana geldiği sorusu ilk günden bu yana insanın zihnini meşgul etmiştir. Antik Çağ'dan beri bu soru üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Bergson gibi bazı filozoflar yaşamı evrimsel bir süreç olarak görmüşlerdir. Bergson varlığı, yaşamı nedensellik ilişkisi içinde belirlenimci bir anlayışla ele almaz. Onun felsefesinde varlık ve yaşam bir öngörü de değildir. Evren dahil her şey sürekli değişim, gelişim, özgürlük ve oluş halindedir. Yalnız evrende determinist evrim değil, yaratıcı evrim vardır. Gelişme, yaratıcı bir karakter taşır ve doğal nedenlerle açıklanamaz. Yaratıcı evrimin temel özelliği durmaksızın yeni biçimleri yaratmasıdır. Yaratma nitelikçe değişmedir. Ancak evrim, ne Lamarck'ın ve Darwin'in iddia ettiği gibi düz bir yol izler, ne de önceden varolan bir plana göre gerçekleşir. Evrim karmaşık bir yol izler. Evrim bazen ileri doğru bir hareket, bazen bir sapma, bazen bir duraksama, bazen de bir gerileme olarak gerçekleşir. Bu yüzden evrim, mantığa veya ilerleme fikrine dayanılarak anlaşılabilir. Evrimi yöneten ontolojik ilke ise hayat atılımıdır. Yaratıcı evrim kendi hafızasını içinde taşır. Yaratıcı evrimde değişme ve oluş zaman ile değil, ancak süre ile anlaşılır. Hayat atılımının itici gücüyle ortaya çıkan yaratıcı atılımlar süre içerisinde gerçekleşir. Böylelikle Bergson, evrende sürekli bir oluş, özgürlük ve yaratmanın olduğunu ileri sürerek statik varlık anlayışına karşı çıkar. Evren mekanik, yapma bir varlık değil, dinamik ve canlı bir oluşur.

Anahtar Kelimeler: Henri Bergson, Yaratıcı Evrim, Hayat Atılımı, Hayat, Varlık

ABSTRACT

In this study, we have aimed to examine the evolution which is an ontological process of Bergson's philosophy, and élan vital, the driving force of evolution. The question of what occurrence, nature, and life are and how it happened has occupied the mind of the man since the first day. Since the Antiquity, a lot of research has been done on this question. Some philosophers like Bergson saw life as an evolutionary process. Bergson's occurrence does not address life in a deterministic way in the causality relation. In his philosophy, occurrence and life are not predictions, either. Everything, including the universe, is in a state of constant change, development and occurrence and freedom. There is not deterministic evolution but creative evolution in the singular universe. Development has a creative character and can not be explained with natural reasons. The essential feature of creative evolution is that it constantly creates new forms. Creation is the change of quality. But evolution does not follow a straight path as Lamarck and Darwin claim, nor does it follow a pre-existing plan. Evolution follows a complex path. Evolution sometimes occurs as a forward movement, sometimes as a deviation, sometimes as a pause, and sometimes as a regression. That is why it is incomprehensible based on the idea of evolution, logic or progress. The ontological principle governing evolution is élan vital. The creative evolution carries its own memory in it. In creative evolution, change and creation are understood not by time but by duration. The Creative breakthroughs that occur with the driving force of élan vital take place over time. Thus, Bergson opposes the notion of static being, arguing that there is a continuing occurrence, freedom and creation in the universe. The universe is a dynamic and vital being, not a mechanical entity.

Keywords: Henri Bergson, Creative Evolution, Élan Vital, Life, Being.

¹ Bu makale *Bergson'un Madde Anlayışı* adlı Yüksek Lisans Tezinin Birinci Bölümünde “Sürekli Bir Oluş, Özgürlük ve Yaratma: “Evrım” ve Evrimin İtici Gücü: “Hayat Atılımı”” adlı kısmın yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir. Bakınız: H. Aydoğdu (2010) *Bergson'un Madde Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, s.33-48.

Hayat nedir? Tinsel bir şey mi, fenomen mi, görüntü mü, deney mi, yoksa madde midir? Yani atom ve moleküllerden ibaret bir şey midir? Yoksa onları aşan veya onlarla var olan ama yalnızca atom ve molekül olmayan bir şey midir? Aslında “Hayat nedir?” sorusunun cevabı “Varlık nedir?” ve “Hakikat nedir?” sorularının cevabından bağımsız değildir. Çünkü her üç soru da birbirleriyle iç içe geçmiş ve birbirleriyle bağlantılı sorulardır. Bergson’un ontolojisinde de durum böyledir. Onda da bu her üç soru birbiri içerisine geçmiş birbirleriyle aynı ve benzer olan sorulardır. Bergson bu sorular ekseninde hayatı (vie), dolayısıyla varlığı (être) ve hakikati (vérité) ele alıp değerlendirerek kendi evrim (évolution) anlayışını ortaya koyar. Bergson’a göre hakikat, ne gizlidir, ne de “donmuş, sabit, hareketsiz ve uykuda”dır. Aksine hakikat, “yaratımdır, buluştur, birdenbire ortaya çıkan bir şeydir” (Droit, 2013: 21). Ayrıca hakikat Platon’un iddia ettiği gibi fizik dünyanın ötesinde bir gerçeklik değildir, aksine bir görünüşür, görünen dünyanın kendisidir, yani gördüğüm, duyumladığım ve algıladığım şeydir. Fakat hakikat olmuş bitmiş bir şey değildir. Hakikat da varlık ve hayat gibi oluşa (devenir) tabidir. Bundan dolayı evren, varlık ve hayat sürekli oluş içerisinde. Onların böyle bir yapıda olduğunu zeka (intelligence), zaman (temps) ve bilim kavrayamaz. Evren, varlık ve hayat hem dinamik bir yapıda olduklarından hem de tamamlanmış bir proje olmadıklarından, onlar, ancak içlerine nüfuz edebilen süre sezgisi (durée intuition) ile kavranabilir. Evren ancak süre sezgisi ile içeriden kavranabilir (Bayraktar, 2016: 37-38).

İdealist yaşama felsefesinin önemli düşünürlerinden biri olan Bergson’da hayatın kendisi başlı başına bir gerçektir. Zaten onda hakikat araştırıcılığının önemli bir konusunu başta hayat, hayat atılımı (élan vital) ve onlarla özdeşleşen şuur (conscience) oluşturmaktadır (Kök, 1996: 17). Onda, evrende var olan her şey hayatın eseridir ve mantığı olarak ilk önce var olan da hayattır. Her şey hayat ve oluştur (Topçu, 1968: 24; Gündoğan, 2007: 54). Bergson, hayatı kendisine kadar var olan yaklaşımların dışında yeni bir yaklaşımla ele alarak çeşitli vesilelerle farklı şekillerde tanımlar. Genel olarak onda hayat, “hareketliliğin ta kendisi” olup “evrim”sel bir süreçtir (Bergson, 1986a: 35, 170). Ayrıca hayat, yaratma ve yaratılıştır. Hayatın yaratması bir anda gerçekleşen ya da kesintili bir süreç değil, durmaksızın her an gerçekleşen bir süreçtir. Hayat bir nehrin akması gibi kesintisiz ilerler, sürüp gider (Bergson, 1986a: 75). Hayat doğada akarken sürekli yeni şekiller, yeni türler yaratır. Bu açıdan hayat varlığın sebebidir, varlığın anlamı ve anlamlandırıcısıdır. Hayatta Platon, Aziz Augustinus ya da Aquinolu Thomas gibi filozofların metafiziklerinde olduğu gibi önceden hazır verilmiş formlar yoktur. Hayat kendi formlarını değişen koşullara göre sürekli olarak yaratır. Bu yönüyle hayat bir eğilimdir. Hayat kendi içinde tüm farklı eğilimleri barındırır. Hayat içinde varolan bu eğilimlerle ayrı ayrı evrimleşerek tek tek türleri yaratır. Şu halde Bergson’da “hayat, her anı yeni oluşlarla dolu ve önceden keşfedilemeyecek olan yaratıcı bir evrimdir.” (Bayraktar, 2016: 34).

Bergson’da hayat, doğumla ölüm (mort) arasındaki yaşanılan süre (durée) ya da bulunan andan yok oluşa kadar geçen zaman değildir. Yani doğumla ölüm arasındaki zaman değildir. Aksine onda hayat, “doğumdan önce başlayan tekâmülün bir devamıdır.” (Bergson, 1986a: 34). Hayatta hiçbir kesinti yoktur. Daima ilerleyen ve tersine çevrilemeyen hayat, “birçok yaşantı değil, özel bir biçimde düzenlenmiş tek yaşantıdır” (Collingwood, 1999: 227). Tıpkı bir beste gibidir. Nasıl ki bir besteyi dinlerken, farklı notaların yaşantısını zihnimize ayrı ayrı geçirmeyiz, hepsini öncesi sonrasıyla zihin durumumuzda bir bütün olarak algılarız. İşte bir beste gibi hayat da iç içe geçen yaşantılardan oluşup bir bestenin notaları gibi tersine çevrilemeyen dizidir. Başka bir tanımla Bergson’da hayat, “yaratıcı evrimdir, yaratma ve özgürlüktür” (Topçu, 1968: 19). Şu halde onun ontolojisinde hayat, aynı zamanda “tekâmül”dür. Evrimin esası ise bir ağaç gibi büyümek ve dallarının her birinde hayat atılımını taşıyan muhtelif yönler yaratmaktır (Bergson, 1986a: 137). Bunun için hayatın evrimi yönünde geleceğin kapıları sonuna kadar açıktır (Bergson, 1986a: 143). Hayat, sürekli gelişen bir harekettir. Hayattaki evrim ise yaratıcıdır. Bütün organizmalar hayati bir atılışla yeni ve ölçülemez istikamete doğru giderler. Hayat, geniş bir özgürlük içinde durmadan ileri atılır, yeni şekiller ve organlar yaratır. Ayrıca onda hayat olabilen gizlilikleriyle şuurun kendisidir. Bergson, hayatın kaynağına kör bir mekânîk ilke değil, belli bir şuur ve hatta bir üst şuur (supra - conscience) koyar (Bergson, 1986a: 336; Sena, 1974: 219). Onda hayat olmadığı zaman şuur diye bir şey de yoktur. Bergson’un ontolojisinde şuur geçmişle gelecek arasındaki bir köprüdür. Yani onda şuur, var olmuş olanla var olan ve var olacak şey arasındaki bağlantıdır. Bergson’un, şuur, geçmişten geleceğe yayılmış bir köprü gibi görmesi Descartes’in epistemolojik ontolojisine benzemektedir. Descartes’in var olma ile düşünce arasında kurduğu bağı Bergson şuur ve eylemler arasında geleceğe bağlanarak kurar (Değirmencioğlu, 1991: 56). Ancak her ikisi arasında şuurun önceliği açısından fark vardır. “Descartes’te düşünce, Bergson’un öngördüğü anlamda şuur, hayattan önce geldiği halde, Bergson’da hayat şuurdan önce gelmektedir” (Değirmencioğlu, 1991: 57). Şu halde Bergson’da hayat, özgürlük, oluş, değişme, eylem, yaratma ve şuur demektir. Hayatın sahip olduğu bu yaratma gücü ise hayat atılımıdır (Öztürk, 1987: 248). Hayat evrimleştikçe özgürleşir, özgür bir varlık haline gelir. Bu açıdan hayatın rolü de maddeye özgürlük (indetermination) vermektir (Bergson, 1986a: 168-169). Bergson’a göre hayatın karakterleri ise

yaratma kudreti, sürekli yaratış, gerilim, oluş, hür hareket (özgürlük), artma, sürekli fişkıma, atılım, değişme ve olgunlaşmadır (Topçu, 1968: 24; Kök, 1994: 15).

Bergson'un ontolojisinde hayat, oluş, özgürlük ve yaratıcı evrimden oluşan bütüncül bir sistem olduğuna göre o zaman evrim nedir? Bu soru insanlık tarihi boyunca çokça sorulan ve hâlâ cevabı merak edilen ve aranan temel bir sorulardan biridir. Bu soru bağlamında sorulan ikinci soru ise "Evrendeki varlık ve sistemler ne şekilde, nasıl ve niçin ortaya çıktı?" sorusudur. Her iki soru da bilimin ve felsefenin ortak sorularındandır. Hayatın kaynağı ve oluşumuyla ilgili hem felsefe hem de antropoloji, paleontoloji, stratigrafi, embriyoloji, karşılaştırmalı anatomi ve genetik gibi bilimler ilgilenmektedir. Tüm bu disiplinlerde evrim sözcüğü ortak bir deyim olmasına rağmen onun ne olduğu ve nasıl gerçekleştiğiyle ilgili farklı teoriler ve anlayışlar vardır. Ancak aralarında bazı ortak görüşler de vardır. Bu ortak görüşlerden birine göre evrim tek kaynağa dayanmaz. Bunun üzerine hayatın kaynağı ve oluşumuyla ilgili 18. yüzyıldan itibaren bilimlerdeki hızlı gelişmelere ve dönüşümlere de bağlı olarak birçok teori ileri sürülmüştür. Bu teoriler yalnızca bilimdeki evrim teorilerini değil, felsefedeki evrim anlayışlarını da büyük ölçüde etkilemiştir. Hayatın kaynağı üzerine temelde iki görüş vardır. Birincisi hayatın, tabiatüstü (metafizik) bir kuvvet tarafından yaratılması; ikincisi ise, kendi kendine oluşma yani evrim (évolution)'dir. Ancak burada şunu söyleyelim ki, hayatın kaynağıyla ilgili günümüze ulaşan veriler, konunun genişliği yanında yok denecek kadar azdır. Birçok biyolog ve jeolog evrim konusunda yanlış kanıtlar ileri sürüldüğünü, hatta kanıtların çoğunun yanlış olduğunu iddia ederler. Örneğin evrimsel kökenlerin ortak bir ataya dayandığını gösteren fosil, molekül, hücre ve kemik yapılarını yetersiz bulmaktadırlar. Bundan dolayı evrimin ne olduğu hâlâ belirsizliğini korumakta, bilimsel ve felsefi olmaktan ziyade mite dönüşmektedir (Wells, 2003: 21-23).²

Evrim kavramı tekâmül, ontojenez, filojenez ve evölüsyon kavramlarıyla karıştırılmaktadır. Bu kavramların her biri evrimin bir görünüşü ve safhası olmasına rağmen evrim kavramının taşıdığı veya kast ettiği gerçek anlamına eşit değildir. Tekâmül, bir varlığın zaman içinde belirli olgunluğa erişmesi, mükemmel hale gelmesidir. Örneğin, yeryüzü ilk yaratılışından itibaren tekâmül ederek insan ve diğer canlıların yaşayabileceği bir yapıya ve düzene ulaşmıştır. Aynı şekilde tek hücreden ibaret olan zigot tekâmül ederek; zigot → çok hücreli embriyo → bebek → genç → yetişkin insan olmaktadır. Buna göre insan "tam-varlık" değil, olgunlaşmakta, kemale ermekte olan varlıktır. Zaten evrendeki canlı ve cansız bütün varlıklar bu anlamda tedrici bir tekâmül konumuna tabidir. Ontojenez, bir canlının embriyodan itibaren olgun hale gelinceye kadar geçirdiği safhaların tamamıdır. Filojenez, bir canlının ilk yaratılışından itibaren günümüze kadar geçirdiği farz edilen ve bilimsel tetkikle açıklanmaya çalışılan safhalardır. Evölüsyon, yüksek ve daha karmaşık yapıları hayvan ve bitkilerin, jeolojik zamanlar boyunca, evvelce mevcut olan ilkel atalarından kökenini alarak, değişme ve farklılaşma ile tesadüfen meydana gelmelerini ifade eder. Günümüzde evölüsyon kavramı bilerek veya bilmeyerek özellikle evrim kavramı ile iç içe kullanılmaktadır. Evrim ise sözlük anlamıyla kademeli olarak gelişme ve değişme demektir. Terim olarak ise bir türden başka bir türün veya bir varlıktan başka bir varlığın yavaş yavaş, zamanla ve tesadüfen meydana gelmesidir. Evrim kelimesi tüm bu tanımların dışında değişme, başkalaşma, farklılaşma ve ilerleme gibi aralarında değişik nüanslar bulunan pek çok kelime, deyim ve ifade yerine de kullanılmaktadır (Tatlı, 1992: 6, 9-12; Lalende, 2006: 311-314).³

Anorganik ve organik olmak üzere ikiye ayrılan evrim, felsefede Hegel'den itibaren iki aşamadan geçerek son halini almıştır. Birincisi biyolojik aşama, ikincisi ise evrim-bilimsel aşamadır. Biyolojik aşama biyolojik evrim olup, "tüm canlıların, uzak bir geçmişte yaşamış ortak bir atanın değişim geçirmiş nesilleri olduğunu savunan bir teoremdir." (Wells, 2003: 20). Biyolojik evrim, canlıların ortak atalardan geldiğini öne sürer. Örneğin Darwin *Türlerin Kökeni (The Origin of Species)* adlı eserinde tüm varlıkların özel yaratıklar olmadığını, az sayıda bazı varlıkların soyundan geldiğini ileri sürmüştür. Evrim-bilimsel aşama ise yalnızca canlılar dünyasında değil, her alanda herhangi bir şeyin zaman içinde ve doğal biçimde kendiliğinden ve sürekli olarak evre evre niteliksel ve niceliksel farklılaştığını ve değiştiğini savunan görüştür. Örneğin toplumların özlerden (aşiretlerden) ulus devlete, cemaatten cemiyete veya mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru evrilmesi ya da demokrasinin elitist-aristokratik demokrasiden çoğulcu ve katılımcı demokrasiye doğru evrilmesi gibi. Tüm bu değişimlere evrimsel değişimler, bu sürece de evrim denir. Bu

² Biyolojik evrim üzerine ileri sürülmüş kanıtlar bilim ve felsefede soru işaretini korumaktadır. Gerek evrenin gerekse canlıların oluşumuyla ilgili ileri sürülen argümanlar bilimsel kanıtlarla yeterli ve geçerli ölçüde desteklenip ispatlanamamıştır. Günümüzde bilim dünyasında evrimin finalist veya mekanist içerikli bir şekilde gerçekleştiğini kesin olarak gösteren ve bunu bir gerçek olarak sunabilen kanıtlar ve deneyler hâlâ yetersizdir. Darwin ve onun teorisi doğrultusunda ileri sürülmüş olan kanıtların ve deneylerin yetersizliğiyle ilgili bilimsel bir eleştirisi ve değerlendirmesi için bakınız: Wells, J. (2003) *Darwinizm'in Mitleri* (Çeviren: İbrahim Kapaklıkaya), İstanbul: Gelenek Yayıncılık.

³ Bu durumu M. Şekip Tunç da fark ettiği için Bergson'un *Evolution Gréatrice*'ü Yaratıcı Evrim olarak değil de *Yaratıcı Tekâmül* olarak çevirdiği kanaatindeyiz. Zaten bu eser dikkatli bir şekilde okunduğu zaman içeriğinin evölüsyon anlamını değil, daha çok tekâmülü kapsadığı görülecektir. Evrimin tekâmülle tercih edilmesinin ya da eş anlamda kullanılmasının sebebi herhalde dili Türkçeleştirme çabalarının bir sonucudur. Biz de bu gelenek içerisinde tekâmülle evrimi aynı anlamda kullanacağız. Fakat unutulmamalıdır ki, Bergson'daki evrim evölüsyon anlamında bir evrim değildir.

durumda evrimcilik, evrenin ve hayatın tüm görünüşleri, belirtileri ve boyutlarıyla bir gelişme sürecinin ürünü olduğu düşüncesi üzerine kurulan sisteme verilen addır (Tatlı, 1992: 33; Lalende, 2006: 315). Günümüzde hayatın daha basit formlardan gittikçe kompleks formlara doğru evrim geçirdiğine dair tek tarihi ve belgelere dayanan kanıt fosiller sağlamaktadır. Günümüze ulaşan bu verilerden hareketle hâlâ özellikle biyolojik evrimde evrensel, mutlak, kesin, tümel bir sonuca varılmadığı görülmektedir. Biyolojik evrimde bilimsel bir sonuca varılmadığı için de elde edilen veriler sadece felsefi kanaate göre yorumlanıp şekillenmektedir. Bu bakımdan evrimi “biyolojinin felsefesi” olarak adlandırmak, belki de isabetli bir görüş olacağı kanaatindeyiz (Tatlı, 1992: 2).

Evrimcilik, düşünce tarihinde 18. yüzyılla birlikte ortaya çıkmamıştır, tam tersine İlk Çağ felsefesine kadar geri gitmektedir. Eski Yunanlılar dünyanın gelişmesini canlı bir varlığın gelişmesine benzetmişlerdi. Örneğin Thales, hayatın ve varlığın kökünü “su”da, Anaksimenes “hava”da, Herakleitos “ateş”te bulmuştu. İlk Çağ’dan itibaren birçok filozof varlık türlerinin, yani birden çokluğa geçişi, ya tek bir varlıktan (su, aperiion, hava, ateş gibi), ya da birden fazla sayıda olan varlıklardan (Empedokles’in dört ögesi, Anaksagoras’ın tohumları, Demokritos’un atomları gibi) türemiş olduğunu düşünmüşlerdir. Antik Çağ Yunan felsefesi evrende türlerin sürekliliği ilkesini benimsemiş ve savunmuştur (Cevizci, 1997: 263-264). Orta Çağ boyunca fazla ilgi ve taraf görmeyen evrim düşüncesi 18. yüzyıldan itibaren Aydınlanma felsefesinin ve bilimlerdeki gelişmelerin bir sonucu olarak yeniden canlanmıştır. Bu yeni evolüsyon anlayışına göre biyolojik evrim, yüksek ve daha karmaşık yapıya hayvan ve bitkilerin jeolojik zamanlar boyunca, evvelce mevcut olan ilkel atalardan menşee alarak, değişip gelişme yoluyla meydana gelmişlerdir. Buna göre bütün canlı formlar müşterek evolüsyon (filogenez) ağacına aittirler; aralarında çok veya az bir yakınlık vardır (Bilge, 1973: 6). 18. ve 19. yüzyıllarda evrimcilik üzerine düşünen ve yeni teoriler geliştirenler Lamarck (1744 – 829) ve Darwin (1809 – 1882)’dir. Lamarck, evrimin ihtiyaçlar karşısında meydana geldiğini öne sürerken, Darwin ise evrimi tesadüfle açıklamaktadır. Örneğin Lamarck, zürafanın boyunun ortama uymak zorunda kaldığı için uzadığını söylerken, Darwin ise tabiattaki hayat mücadelesinin bir sonucu olarak tesadüfen boynu uzun olanların yaşama şansları olduğunu belirtir (Tatlı, 1992: 62-69). Kısaca Lamarck’ın evrimciliği dış şartların tesiri altında ve belli bir yönde olduğunu söyleyen bir hipoteze dayanır. Darwin ise evrimciliğinde değişmelerin yalnızca tesadüf eseri olduğunu ileri sürer. Lamarckçılığın aksine Darwinizm bilim ve felsefe dünyasında uzun bir süre taraftar bulmasına rağmen, teorisine özellikle genetik, moleküler biyoloji ve antropoloji sahasındaki gelişmelere bağlı olarak birçok eleştiri yapılmıştır.

Bergson, yeni metafiziğinin bir sonucu olarak geliştirmiş olduğu ve bilimsel bir içeriğe de sahip olan yaratıcı evrimi savunur. O, *Evolution Gréatrice (Yaratıcı Tekâmül)* adlı eserinde alternatif evrim anlayışını ortaya koymadan önce zamanına kadar var olan tüm evrim anlayışlarının bir değerlendirmesini yapar. Bergson, bu eserinde yaptığı uzun değerlendirmelerinde hiçbir evrim görüşünü tamamiyle yadsımaz. Aksine o, her evrim teorisini bilimin ve felsefenin sınırları içerisinde kalarak tartışır. Bergson’a göre finalizm (finalisme), mekânizm (mécanisme), Lamarckçılık, Darwincilik, Yeni–Lamarckçılık ve Yeni–Darwincilik hayattaki evrimi tam olarak açıklayamamış olsalar bile kendi içlerinde realiteye bir yönden dokunabilmişlerdir (Bergson, 1986a: 119). Mekanik içerikli teze dayanan evrim teorilerinin esası, gerçekte, geleceği ve geçmişi şimdiye ilişik olarak hesaplanabilir gibi düşünceleri, bütünü ezelden mevcut olduğunu iddia etmeleridir. Bunun için mekânizm gerçekte sadece benzerleri yahut tekrarları ele almakta ve tabiatta “tıpkı tıpkıyı hasil eder”den başka kanun tanımamıştır (Sunar, 1961: 104). Finalizm ise mekânizmin açıklarını kapatmak için ortaya çıkmasına rağmen o, tersine çevrilmiş bir mekanizmden başka bir şey değildir. Mekanist tez sadece sebeplerden finalist tez ise amaçlardan bahseder. Bergson’a göre gerek mekânizm, gerekse finalizm, hayata ve evrime tek bir açıdan yaklaştıkları için oluşu ve bütünü parçalamışlardır (Bergson, 1986a: 132). Her ikisi de geçmişi öldürtükleri için evrimi tam anlamıyla açıklayamamışlardır. Bergson, finalizmi de eleştirmesine rağmen, ona mekanizmin aksine biraz daha yakın durur. Onun finalizme yaklaştığı yer, tabiata zekâyı koyması, ayrıldığı nokta ise hayat atılımına sezgiyi koymasıdır (Sunar, 1961: 106).

Bergson, Darwin’in doğal ayıklama (naturel selection) kavramını ve tesadüfçülüğünü eleştirirken “sayısız küçük değişmeler sırf tesadüfle oluyorsa bunların ayrı iki tekâmül yolu üzerinde aynı tertipte husule gelmeleri nasıl farz olunabilir?” der (Bergson, 1986a: 93). O, bu soruya mutlak bilimsel-felsefi bir cevap verilemeyeceğini söyleyerek Darwinci evrimciliğin yetersizliğini ve evrensel olmadığını ortaya koyar. Evrim teorileri içerisinde Bergson’un evrim anlayışına en yakın olanı kendisinin de dediği gibi eleştirmesine rağmen Lamarckçılık ve Yeni–Lamarckçılıktır. Onun, Lamarckçılığa yönelttiği en büyük eleştiri ise organların kullanılması sayesinde gelişebileceğini kabul etmesine rağmen, bunun ancak hayvanlar alemi için geçerli olabileceği, bitkiler alemi için ise bunun geçerli olamayacağı görüşüdür (Bergson, 1986a: 110). Bergson’un kendisini Lamarckçılığa ve Yeni–Lamarckçılığa en yakın gördüğü yer ise onun psikolojik mahiyette bir evrim teorisine başvurmasıdır. Bergson’a göre bu tespit doğru olmasına rağmen, bu durum sadece hayvanlar

âleminde olur, buna karşılık bu şuurlu çaba ve çalışma (ceht) bitkiler âleminde söz konusu değildir (Bergson, 1986a: 121-122). Bergson'un, zamanındaki evrim teorilerinde görmüş olduğu en büyük eksiklik, evrimin sadece determinizm veya finalizm ile açıklanamayacağı ilkesidir. Mekanizm, finalizm ve diğer evrim teorileri evrimi açıklarken hataya düşmüş oldukları en büyük yanlışlık evrimi hep otomat olarak belli bir kanuna göre açıklamalarıdır. Oysa, "... herhangi bir canlıya otomatik olarak ve olduğu gibi tatbik olunabilecek genel bir biyoloji kanunu yoktur..." (Bergson, 1986a: 31). Çünkü hayat sadece fiziksel-kimyasal unsurlardan meydana gelememiştir (Bergson, 1986a: 50). Ayrıca evrenin her yapı taşında, molekülünde olduğu gibi her canlının her hücresi belirli bir tarzda ayrı ayrı olarak evrim geçirmektedir. Bu görüşleriyle Bergson, bazı açılardan finalizme yaklaşmasına rağmen, kökten mekânizm gibi finalizmi de yetersiz bulur ve kabul etmez (Bergson, 1986a: 60).

Bergson kendisinin de büyük ölçüde etkilenmiş olduğu Herbert Spencer (1820 – 1903)'in evrimciliğini de hatalı evrimcilik olarak görüp eleştirir ve kabul etmez. Spencer evrimciliğini Darwin ile diğer biyolojistlerin verileri üzerine kurmuştur. Evrensel oluşu ise aşağıdan yukarıya çıkmak ve yukarıdan aşağıya inmek suretiyle göstermek istemiştir. O da diğer evrimciler gibi evrimi yaratıcı bir oluş, özgürlük ve süre olarak görmeyerek, evrimi evrimlenmişin parçaları üzerine yeniden inşa eder (Bergson, 1986a: 465-466; Sunar, 1961: 99). Bergson'a göre, Spencer'in yapmak isteği şey "... maddeye ait olan ilimsel zihniyeti ve onun metod ve kanunlarını hayatın kendisine uygulamak, hayatı da madde gibi cansız kılmak; oluşu, evrimi, mekânîğin belirsizliği içinde hapsedmek, dolayısıyla da olacağı önceden kestirmek"dir (Sunar, 1961: 99). Bu da somut zamanı hiç dikkate almamak, hatta onun gerçek olmadığını savunmaktır. Halbuki gerçek süre veya evrim, durmadan yaratma olduğuna göre yaratacağı şekiller önceden kestirilemez. Şu halde Spencer'in evrimciliği de mekânîk bir evrimcilik olup "gerçekliği" olduğu gibi açıklamada yetersizdir ve kavramsal bir sistem olmadan öteye gidemez (İyi, 1999: 80).

Bergson'un evrim anlayışı Lamarck, Darwin ve Spencer'in aksine hem mekânizmi hem de finalizmi aşma iddiasında olan bir evrimdir. Onun bütün evrimcilerden ayrıldığı en önemli özellik, evrende determinizmin, finalizmin ve sıçramanın olmadığını, aksine evrimin özgür ve yaratıcı olduğu tezidir. Bergson'a göre evrim, ne dış etkinin, ne tesadüfün, ne determinizmin, ne de finalizmin ürünüdür. Tam tersi evrim tamamıyla içten gelen, adeta patlayıcı hareketlerin eseridir. Ayrıca evrim ilkelden mükemmele, az gelişmişten olgunlaşmış olana doğru bir hareket değildir (Kök, 1994: 4; Gündoğan, 2007: 55). Böylelikle o, organik âlemden bütün evrimi önceden tayin etmenin imkânsız olduğunu düşünerek evrimin "birbirlerini kovalayan daimi bir şekil yaratması suretiyle" belirdiğini ileri sürmüştür (Bergson, 1986a: 121). Bergson'da evrim, yaratıcı bir süreç olduğu kadar artistik bir karaktere de sahiptir (Tunç, 1986: XXXV; Ülken, 1983: 183; Bozkurt, 1998: 47; Pazarlı, 1964: 255). Bundan dolayı bütün evren ve her varlık estetik bir özellik göstermektedir. Varlık kendini estetiksel olarak derece derece açınlar (Bergson, 1912: 10-12). Evrimin belli hudutlar çerçevesinde önceden düşünülen hiçbir örneği yoktur. Bergson, evrimi tasvir etmek için sembolizme başvurarak hayatın dinamik kuvvetleri ile bir tutar. Bunu göstermek ve ispatlamak için de yalnızca felsefenin değil, bilimin verilerini de kullanır. O, yaratıcı evrimin metafizik ilkelerini psikolojiden, delillerini ise biyolojiden alır (Tunç, 1986: XXXV; Kök, 1994: 4). Bergson, bu ilkeleri ve delilleri ontolojisinin temel kavramlarından olan süre ve sezgi ile yoğurarak yaratıcı evriminin prensiplerini ortaya koyar.

Bergson'da evrim, geçmişin halde devamıdır. Varlık ve evren evrimleşirken bütün geçmişini hatırlar. Hayat da geçmişini daima geleceğe çevirerek akar. Bu yeni evrim anlayışıyla Bergson, mekânizm ve finalizmde olduğu gibi geçmişini öldürmez. Bilakis geçmişini halde yaşatır. Hem evren hem de ayrı ayrı ele alınan şuurlu her varlık gibi yaşayan organizma da zaman içinde gelişir. Bu yönüyle onda evrim, geçmişini halde yaşatmaktır (Bergson, 1986a: 30). Bergson'a göre yaratıcı evrim olmasaydı, ne evren düzgün safhalar ve çağlar değiştirebilirdi, ne de bir tarihe sahip olabilirdi (Bergson, 1986a: 30). Evrimin tarihi bitmiş değildir, organik dünyada, varlıkta hâlâ devam etmektedir (Bergson, 1986a: 143). Yaratıcı evrim, "dünyamızda hayatın tarihini açıyor, veriyi süre içerisinde belirtiyor, adeta madde ile ruhun fenomenolojisini meydana getiriyor." (Topçu, 23-24; Collingwood, 1996: 227-229). Hakikat son olmadığı için evrende, hayatta ve tarihte bir olmuş bitmişlik, bir son yoktur. Evrende, varlıkta ve hayatta geleceğin kapıları ardına kadar açıktır (Bergson, 1986a: 143). Yaratıcı evrim onların hepsini kapsayacak şekilde durmaksızın devam etmektedir. Madde dahil önüne çıkan her engeli özgür ve yaratıcı kuvvetiyle aşmaktadır. Bundan dolayı evrim sürekli olarak geçmişten geleceğe uzanan bir oluştur (Bergson, 1986a: 443). Evrende her varlık durmaksızın yeniden yaratıldığından Bergson'da evrim, sürekli bir oluş, özgürlük, yaratma ve olgunlaşmadır.

Bergson'a göre evrim, ne mekânizmin iddia ettiği gibi sadece koşullara bağlı bir uyumdur, ne de finalizmin iddia ettiği gibi genel bir plan çerçevesinde ilerlemedir (Bergson, 1986a: 139). Evrimde duraklayan hatta gerileyen türler de vardır. Evrim "... yalnız ileriye giden bir hareket değildir; birçok hallerde yerinde saymalar,

ve çok kere sapmalar, hatta gerilemeler gösterdiği olur...” (Bergson, 1986a: 142). Evrimin her canlı varlığa finalistlerin düşündükleri gibi aynı ile tatbik edilebilecek evrensel hiçbir kanunu yoktur. Ayrıca evrim mekânîk faktörlerin bir sonucu olarak da gerçekleşmemektedir. Evrim, ne dışın, ne tesadüfün, ne de determinizmin ürünü olmayıp tamimiyle içten gelen infilakı hareketlerin bir eseridir. Ancak Bergson’a göre yukarıda da değindiğimiz üzere evrimin finalizmde olduğu gibi determinizmle de açıklanabilecek bazı yönleri vardır. Fakat, bu evrimin duraksadığı ya da gerilediği yerlerde ortaya çıkan kabuk kısımları ile nispeten durgunluk devirleridir (Tunç, 1986: XXXIV, Kök, 1994: 4).

Bergson’a göre evrende hayat dahil her varlık yaratıcı evrimin etkisine tabidir. Her varlık yaratıcı evrimin hedefi doğrultusunda hakikate doğru içten aldığı bir güçle kendi kendini iterek ilerlemektedir. Başlangıçta hayat, hemen hemen madde kadar atıl bir durumda olmasına rağmen yaratıcı evrim sayesinde bir oluşa, edime ve olgunlaşma sürecine girer (Durant, 1973: 393). Yalnız hayatın karşılaştığı engeller çok olduğu için evrimin seyri doğru bir çizgi üzerinde seyretmeyerek madde, bitkiler, hayvan ve insan gibi birçok yolla sapar (Mayer, 1992: 113). Ancak evrimin yönü her zaman ileriye doğru değildir. İlerleme evrimin iki ya da üç yolunda olur. Bu yollardan gittikçe de daha karmaşık, daha yüksek şekiller belirir ki, bu yollar arasında da birçok tali yollar geçer. İşte bu yollar üzerinde nesnelere sapmalar, duraklamalar, gevşemeler, gerilemeler, geriye dönmeler, ağır ağır gidişler, hatta ölümler de vardır (Bergson, 1986a: 142, 328; Durant, 1973: 393). Demek ki, evrim bir plana uygun şekilde işlemez ve tesadüf eseri de değildir. Bergson’a göre, evrimin ya bir plana göre ya da tesadüfen işlediğini düşünen filozoflar yanılmıştır. Geleneksel biyologların da bir çoğu Bergson gibi düşünerek, evrimin sadece ilerleme (progressive) olmadığını kabul ederler. Onlara göre de gerek evrende gerekse canlı ile cansızların her basamağındaki evrim, bir yerde “yukarıya” giderken başka bir yerde “aşağıya” gider görünebilir (Walters, 1995: 153). Bu sorun üzerine Simpson şöyle der: “... Evrime ilerleme zorunlu olarak eşlik etmez; hatta ilerleme onun asli bir özelliği bile değildir.” (Walters, 1995: 154). Dünya üzerinde evrimleşen hayat maddeye bağlıdır. Evrim, dünya üzerinde maddeye karşı olan bu bağımlılığını, hatta hayat yolunda önündeki bu mukavemeti yaratıcı evrim sayesinde yener.

Bergson’a göre evrimi yöneten ilke finalist ya da mekânîst ilke değil, ontolojik bir ilke ve itici güç olan hayat atılımıdır.⁴ Hayat atılımı yaratıcı bir kuvvettir, yaşamak isteyen bir güçtür. Sürekli çaba gösterir, organizmayı dışarı ve ileri doğru iter, olgunlaştırır. Hayat atılımı “daima ve daima dünyanın doğurucu dürtüsü” olup ataletin ve rastlantının karşıtıdır (Durant, 1973: 393). Hayat atılımı sayesinde yaratıcı evrim, hayatın bütün şekillerini meydana getirmiştir (Maurois, 1968: 21). Hayat atılımının kendini birçok biçim içinde ortaya koymasının sebebi maddeye karşı olan mücadelesinden dolayıdır. Bu mücadele boyunca, yolda bölünmek pahasına bile olsa, madde boyunca ilerler ve maddeden elinden geleni koparır (Bergson, 1986b: 287). Bu süreçte maddeye mümkün olduğundan daha çok özgürlük sokmayı da ihmal etmez. Hayat atılımı aynı zamanda sürekli var olan bir yaratma isteğidir. Yalnız bu hamle mutlak olarak yaratmaz, çünkü daima maddeyle, yani kendi hareketinin zıddı olan zaruri bir hareketle karşılaşır. Ancak bu sayede kendini bulur ve yine bu sayede maddeye mümkün olduğu kadar özgürlük sokmaya çalışarak yaratma devam eder (Bergson, 1986a: 324). Bu süreçte hayat atılımı maddenin direnciyle karşılaşmasına rağmen, kendisine nüfuz eden oluş, özgürlük ve yaratma edimlerine fazla direnemeyerek teslim olur. Çünkü madde, yalnızca “bir eylem merkezidir”, tasarım doğurabilecek bir güce sahip değildir (Bergson, 1997: 14). Aynı zamanda ruhsal bir güç olan hayat atılımı, kendisine direnen maddenin içinde bir süre sonra yayılarak, onu örgütler ve sonunda maddeyi yenilgiye uğratmayı başarır. Bir yandan durmadan maddeyi işlerken, öte yandan da onun üzerinde çalışarak fiziksel, kimyasal belirlenim koşulları içinde maddeyi düzenler. Ancak hayatın madde üzerindeki tesiri determinizmde olduğu gibi önceden tayin edilmiş değildir. Böylelikle hayat atılımı yeni türler yaratan değişmelerin gerçek sebebi, evrim yollarında dağılan fakat asla kendini kaybetmeyen, değişen, olgunlaşan şuurdur. Bu güç zaman içinde değil süre içinde gelişir. Varlıkların açıklanmasını yapan hayat atılımının kökleri ise süreye dayanır. Akışkan bir nesne olan hayat bu süre içinde durmadan akar.

Hayat atılımı “içsel itme” olup evrenin merkezinde bulunur ve evrimde giderek geliştirilmiş formların yaratıcısı olarak karşımıza çıkar (Mayer, 1992: 113). Hayatın sürekli bir akışı ve “yaşamın köksel bir atılımı” olarak nitelenen bu canlı hamle “değişikliklerin derin nedeni”dir (Timuçin, 1998: 78). Her şey hayat atılımı ile başlar ve hayat atılımı ile devam eder. Evrende ve hayatta var olan her şeyin, her oluşumun temelinde o vardır ve her şey onun canlı atılımının oluşumudur. Bergson’un ontolojisinde hayatı ileri götüren, onu yaratıcı ve

⁴ *Élan vital* Türkçe’ye hayat hamlesi, hayat atılımı, hayata atılım, yaşam atılımı, yaşama atılım ve dirimsel atılım şekillerinde çevrilmiştir. Biz *élan vital* kavramına karşılık “hayat atılımı”nı kullanacağız.

akışkan bir nesne kılan iç güç hayat atılımıdır. Doğayı, evreni oluşturan güç de hayat atılımıdır. Doğa hayat atılımının kendisi, madde ise onun statikleşmiş halidir.⁵

Bergson'a göre, hayat atılımının yönü kestirilemez. Eğer hayat bir topun ağzından çıkan bir gülle gibi olsaydı evrim basit bir şey olacaktı, yönü de çabuk tayin edilecekti. Oysa hayat birdenbire patlamış ve misketlerinin her biri birer gülle olarak yeniden patlaya patlaya pek uzun zamanlar devam etmiş bir gülle gibidir. Başka bir ifadeyle bir havai fişekten her yeni ateşlemede bütün renklerin saçılması gibi, hayat atılımı da yaratıcı gelişmesinde sürekli yeni türler, yeni cinsler meydana getirir. Yani hayat atılımı yaratmadan yaratmaya bir sıçramadır. Bu güç, içten sürer ve tüm zorlukları yenerek ilerler. Hayat atılımı, neden – sonuç zinciri ile bağlı bir akış değil, sürekli ve nedensiz bir gelişmedir. Arada sıçramalar yapar. Maddeyi aştıktan sonra tek hücrelilerden (amip) çok hücreli bitki ve hayvanların alt basamaklarına (zar kanatlı böcekler ve arılar), sonra daha üst kolları (omurgalılar) geçer. Bütün bu kolları sürekli bir yaratma, olgunlaşma ve hareket içinde olup daima bir şeyi arar gibidir. Bütün kolları, türleri yoklayıp, yolda bıraktıktan sonra insanı oluşturur. İnsanda ise içgüdü ve zeka olmak üzere iki kola ayrılır. Hayat atılımı varlığın ve hayatın son hareketi değildir, aksine canlı, yaşamaya yönelik, yaratıcı ve madde arasından geçerek kendisini farklılaştıran kesintisiz bir harekettir (Bergson, 1996a: 134-135; Bozkurt, 1998: 39; Akarsu, 1987: 145; Bocheński, 1997: 138). Bu durumda Bergson'un ifadesiyle hayat, "...bir tohumdan diğerine gelişmiş bir organizma vasıtasıyla geçen bir akışı andırıyor. Organizma bu akışla sanki fazla bir parça (excroissance), yahut kendini yeni bir tohumda devam ettirmeğe çalışan eski bir tohumun meydana çıkartıldığı bir tomurcuktur..." (Bergson, 1986a: 44). Hayat atılımı özgürlüğüne, ancak, organik dünyanın yanında inorganik dünyadan da bitki ve hayvanları geride bıraktıktan sonra insanda kavuşur.

Organik bir bütün halinde olan evrende saf sürenin idare ettiği evrim safhaları yukarıya doğru çıktıkça bunların her biri diğerini tamamlar. Canlılar dünyasında evrim, organlaşma (organisation) suretiyle meydana gelir ve atılımlar yaparak gerçekleşir (Topçu, 1968: 24). Bitkiler ve hayvanlarda "organlaşma faaliyeti patlamalı bir çalışma" sonucu farklı yollardan evrim geçirerek birbirlerine benzemez hal ve şartlara uğramışlardır (Bergson, 1986a: 90, 129). Örneğin bitkilerin evrim sürecini hayvanlarınkinden ayıran temel karakter bitkilerin hava, su ve topraktan aldıkları madeni unsurları maddeye dönüştürmeleridir. Bitki dünyasından sonra hayvanlar dünyasında tutuk olan evrim insanda tekrar kendisine bir geçiş bulur. Omurgalıların evriminde en yüksek noktaya erişen varlık ise insandır. Omurgalılar dünyasının evriminde en sonda yer alan insanla birlikte yaratıcı evrim kesintisiz yoluna devam eder (Bergson, 1986a: 341, 138, 178; Bergson, 1989: 31, 42; Bergson, 1986b: 371). Bergson, evriminin ulaştığı olduğu bu noktada "insan" ile "mistik insan" arasında bir ayırım yapar. Ona göre çeşitli engellerle önü kesilmiş olan özgürlüğü (evrimi) ancak "mistik insan" evrimin önündeki engelleri ortadan kaldırarak, evrimin yoluna devam etmesini sağlar (Bergson, 1986a: 343). "Mistik İnsan" kendisini gerçekleştirmeyi sürekli arayarak bu yolda kendisinden parçalar bırakarak hedefine ulaşır (Bergson, 1989: 34). Bergson'da evrimin son safhalarında bulunan bu insan, Nietzsche (1844 – 1900)'nin üstün insanından birçok nitelikler açısından ayrılır. Bu nitelikler, ontolojik, ahlâki, dini ve psikolojik niteliklerdir.⁶ Bergson toplumu da hayat atılımından türetir. Onda toplum, insanla birlikte evrimini son halkalarındandır (Bergson, 1986a: 43; Eichhom – Klaus – Buhr, 1985: 70). Demek ki, bir evrimden diğer evrim ya da bir neslin tohumları ile sonraki neslin tohumları arasında köprü vazifesi gören, hayatın ana hamlesi olan hayat atılımıdır (Bergson, 1986a: 122). Bergson'da evrimin sonu, birliğin gerçekleşmesidir; yani Tanrı'ya ulaşmadır. Bu bağlamda onda evrimin sonu noktasında Hint düşüncesiyle bir benzerlik görebilmekteyiz. Büyük bilge Paramhasna Yogananda'ya "evrimin bir sonu olup olmadığı" sorulmuş, o da "Hayır, yok" diye cevaplandırarak, devamında "sonsuzluğu bulana kadar gideceksiniz" demiştir (Walters, 1995: 167).

Evrenin ana temel gücü olan hayat hamlesinin sonunda yaşam bulduğu hayat, determinist mekanist bir yapıda değildir. Aksine makineden fazla bir şey olup "... büyüüp gelişebilen, kendisini yeniden kurabilen, içinde bulunduğu ortamı bir derece kendine göre kalıplayan bir güçtür" (Durant, 1973: 392). Bundan dolayıdır ki, organizmalar hem buldukları ortama uyum sağlamak hem de kendilerini tehlikelere karşı savunmak için çeşitli değişimler ve şekiller geliştirirler. İnsan bunu zekâ sayesinde başarmıştır.

Hayattaki yaratış, sürekli bir kuvvet fişkırmasıdır. Bergson metafiziğinde her canlıya daima sıçramalı hareket veren bu hayat atılımının iç güç kaynağı, yani bu fişkırmanın merkezi ise Tanrı'dır (Bocheński, 1997: 138;

⁵ Bergson, oluşturan doğa ile oluşturulan doğa ayırımını Spinoza'nın metafiziğinden almıştır. Spinoza için oluşturan ya da etkin doğa (natura naturans) özgür ve yaratıcı bir neden olan Tanrı'dır. Oluşturulan ya da edilgin doğa (natura naturata) ise Tanrı'ya ait olan ve ancak Tanrı tarafından kavranabilen kiplerdir. Geniş bilgi için bakınız. G. Deleuze (2006) *Bergsonculuk* (Çeviren: Hakan Yücefer), Otonom Yayıncılık, İstanbul, s.121 ve Yıldızlı Dipnot.

⁶ F. W. Nietzsche ile H. Bergson aynı yüzyılda birbirleriyle farklı tarihlerde yaşasalar da her iki filozof da içinde yaşadıkları toplum ve çağda egemen olan anlayışlarla hesaplaşmaları bakımından gayeleri aynı olmasına rağmen metod ve çözüm önerileri farklıdır. Bu çözüm ve önerilerin en önemlilerinden biri de ahlâk anlayışlarında karşımıza çıkmaktadır. Geniş bilgi için bk.: M. Dede (1996) *F. W. Nietzsche ve H. Bergson'un Ahlâk Anlayışları -Karşılaştırmalı Olarak-*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Maurois, 1968: 21; Mayer, 1992: 119; Bozkurt, 1998: 39). Onda yaratma Tanrı ile ilintilidir. Ancak Bergson, hayat atılımının temelini doğrudan Tanrı'yı koymaz. Kanaatimizce o, manevi bir ilke olan hayat atılımının merkezinde var olan Tanrı'yı kendi yönteminin bir sonucu olarak sezdirerek, sezgi yoluyla vermek istemektedir.

Bergson'un devamlı yaratıcılığı Descartes'in devamlı yaratıcılığı kavramından farklıdır. Çünkü Descartes devamlı yaratmadan bahsettiği zaman matematik bir ifadeyle her an ölen ve yeniden doğan dünyayı algılar. Bergson, Descartes'in bu matematik – devamlı yaratma anlayışını eleştirerek, "... Bu suretle anlaşılabilir bir zaman hayatın baskın vasfı olan tekâmül nasıl tasarlanabilir? Hâlbuki tekâmül, geçmişin hal vasıtasıyla hakiki bir devamı ve bunlar arasında bir düzen olan süreyi gerektirir." der (Bergson, 1986a: 38).

Élan vitali felsefede ilk kez kullanan kişi Bergson'dur. Ama onun ilk kez *Yaratıcı Tekâmül* adlı eserinde kullanmış olduğu bu ilkenin kökenini, bazıları Aristoteles (MÖ. 384 – 322)'in teleolojik metafiziğindeki "actus purus" (saf edim)'ine, bazıları Schelling (1775 – 1854)'in özdeşlik felsefesindeki şursuz bir zeka ve edim yaratma ilkesi olan tin kavramına, bazıları ise Schopenhauer (1788 – 1860)'in yaşam iradesine bağlarlar (Eichhorn – Klaus – Buhr, 1985: 69, Gündoğan, 2007: 60). Bergson'un ontolojisinde hayat atılımı Aristoteles'in saf edimine benzemez. Çünkü Bergson'un felsefesinde Aristoteles'te olduğu gibi nedenselliğe ve teleolojik harekete dayalı bir evren ve varlık anlayışı yoktur. Hayat atılımı Schelling'in özdeşlik felsefesiyle yapı olarak değil, fonksiyon açısından bir benzerliği olsa da onda tin ve tabiatın özü bir ve aynı olduğundan her ikisi de organizasyonunu aynı şekil ve zamanda devam ettirir. Bundan dolayı Bergson'un felsefesinde Schelling de olduğu gibi tabiatla bir özdeşlikten söz edilemez. Hayat atılımının Schopenhauer'un iradesiyle de hiç bir benzerliği yoktur. Çünkü Schopenhauer'un ontolojisindeki irade kör bir iradedir. Evren, bir töz olan bu iradenin açılımıdır. Bergson'un ontolojisinde ise hayat atılımı bir temayül, özgür ve yaratıcı bir ilke olduğundan, onda töz veya tözler çokluğundan söz edilemez (Gündoğan, 2007: 60-61; Gökberk, 1990: 430). Bergson'un ontolojisinin temel kavramlarından olan hayat atılımı bazı filozofların felsefelerindeki bazı kavramlarla bir benzerlik kurulsa da hayat atılımı gerçekte onların felsefelerindeki hiç bir kavramla bir benzerlik içerisinde değildir. Şu halde hayat atılımı ilkesi bazı açılardan Aristoteles, Schelling ve Schopenhauer'in felsefesiyle benzerlik gösterse de tamamen kendine özgü yapı ve özellikleri olan bir ilkedir.

Sonuç olarak Bergson, evrim ve hayat atılımı kavramlarını evreni ve hayatı katılmış finalist ve mekanist kanunlarla açıklamak isteyen modern bilimin ve felsefenin aksine varlığı ve hayatı sürekli oluş, özgürlük ve yaratma olarak ele alan ve ontolojik-epistemolojik anlamda kullanılan iki kavramdır. Lamarck ve Darwin'e karşıt olarak yaratıcı evrimi savunan Bergson, evrimin hayatın her molekülüne, her ucuna ve boyuna kadar önceden tahmin edilmeyen bir güçle ilerlediğini ve sürüp gittiğini savunur. Bundan dolayı evren, varlık ve hayat statik değil, dinamiktir. Bergson'da evrim bir halden başka bir hale geçiş değil, "hamle"dir. Onda biyolojik ve psikolojik bir tasarım olarak geliştirilen evrim düşüncesi *Yaratıcı Tekâmül* adlı eserinde doruk noktaya ulaşmıştır. Bergson'da ontolojik bir ilke olan hayat atılımıyla evrende önceden var olan bir modele göre gerçekleşmeyen, maddeden bitkiye, hayvandan insana kadar varlık hiyerarşisini açıklar. Hayat atılımı maddenin içine nüfuz edip, onu bir kabuk ya da atıl madde olarak geride bıraktıktan sonra ruh boyunca yoluna devam eder. Hayat atılımı geçtiği her yere özgürlük, yaratma ve oluş verir. Böylelikle Bergson, ontolojisinde hayat atılımı ilkesiyle hem finalist veya mekanist bir evren ve hayat anlayışına varmamış olur, hem de kendi ontolojisinin temellerini kurmuş olur.

Bergson'un ontolojisinde yaratıcı evrimin bir sonucu olarak ortaya çıkıp gelişen evrim tasarımına göre evren, olmuş bitmiş bir şey değil, sürekli oluş içerisinde. Evrende evrimin duraksadığı yerler ise hayatın olmadığı, çekildiği, atıl maddenin olduğu yani hayatın madde olarak kabuk bağladığı yerlerdir. Evren, varlık, hayat, zaman, madde, şuur ve evrim dahil hiçbir şey mekanik süreçlerle açıklanamaz. Evrende hiçbir şey ve olay, kendinden önce gelen fiziksel-kimyasal olaylar tarafından belirlenmez. Aksine evrende yaratıcı atılımlar şeklinde gerçekleşen sürekli bir yaratma vardır. Yaratıcı evrim sayesinde dünya, nesnelere, insan ve toplum düzen kazanmaktadır. Bergson'un bu evrim görüşü kendi tarih felsefesinin de bir sonucu olup, evrim anlayışıyla tarih anlayışı iç içe gelişmiştir. Kısaca Bergson'un ontolojisinde yaratıcı evrim, finalizmin ve determinizmin aksine geçmişin şimdide devamıdır. Hayat atılımı ise hayatın ve şuurun kaynağıdır. Hayat atılımı sayesinde evrim, durmaksızın yeni şekiller, yeni türler yaratır, "birlik"ten "çokluk"a geçmiş olur. Hayat atılımı oluşturan doğa, madde ise oluşturulan doğadır.

KAYNAKÇA

Akarsu, Bedia (1987) *Çağdaş Felsefe, İnkılap Kitabevi, İstanbul.*

Aydoğdu, Hüseyin (2010) *Bergson'un Madde Anlayışı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.*

- Bayraktar, Levent (2016) Bergson, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara.
- Bergson, Henri (1912) Essai sur Les Donnés Immediates de la Conscience, Librarie Félix Alcan, Paris.
- Bergson, Henri (1986a) Yaratıcı Tekâmül (Çeviren: M. Şekip Tunç), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Bergson, Henri (1986b) Ahlâk ile Dinin İki Kaynağı (Çeviren: Mehmet Karasan), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Bergson, Henri (1989) Zihin Kudreti (Çeviren: Miraç Katırcıoğlu), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Bergson, Henri (1997) Matière et mémoire, Presses Universitaires de France, Quadrige.
- Bilge, Emine (1973) Evolüsyon, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Bocheński, Józef Maria (1997) Çağdaş Avrupa Felsefesi (Çeviren: S. Rıfat Kırkoğlu), Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Bozkurt, Nejat (1998) 20. Yüzyıl Düşünce Akımları, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Cevizci, Ahmet (1997) Felsefe Sözlüğü, Ekin Yayınları, Ankara.
- Collingwood, R. George (1996) Tarih Tasarımı (Çeviren: Kurtuluş Dinçer), Gündoğan Yayıncılık, Ankara.
- Collingwood, R. George (1999) Doğa Tasarımı (Çeviren: Kurtuluş Dinçer), İmge Kitabevi, Ankara.
- Dede, Münir (1996) F. W. Nietzsche ve H. Bergson'un Ahlâk Anlayışları -Karşılaştırmalı Olarak-, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Değirmencioğlu, M. Coşkun (1991) "Felsefesinin Düşündürdükleri" Felsefe Dünyası, Sayı: 2, Aralık 1991, s.55-64.
- Deleuze, Gilles (2006) Bergsonculuk (Çeviren: Hakan Yücefer), Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Droit, Roger-Pol (2013) 20. Yüzyıla Yön Veren 20 Büyük Filozof (Çeviren: İsmail Yerguz), Say Yayınları, İstanbul.
- Durant, Will (1973) Felsefe Klavuzu (Çeviren: Ender Gürol), İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Eichhom, W. – Klaus, G. – Buhr, M. (1985) Çağdaş Felsefe (Düzenleyen ve Çeviren: Aziz Çalışlar), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Gökberk, Macit (1990) Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Günbulut, Şükrü (1983) Küçük Felsefe Tarihi, Maya Matbaa Yayıncılık Ltd. Şti., Ankara
- Gündoğan, Ali Osman (2007) Bergson, Say Yayınları, İstanbul.
- İyi, Sevgi (1999) Çağımızda Metafizik Sorunu, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Kök, Mustafa (1996) Bergson Mistisizmi ve Problemleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Lalande, André (2006) Vocabulaire technique et critique de la philosophie, Presses Universitaires de France, Paris.
- Maurois, Andre (1968) "Bergson" (Çeviren: Mehmet Ulaş) Hareket, Sayı: 36, Aralık 1968, s.19-23.
- Mayer, Frederick (1992) Yirminci Asırda Felsefe (Çeviren: Vahap Mutal), Dergah Yayınevi, İstanbul.
- Öztürk, Hüseyin (1987) Düşünce ve Uygarlık Tarihi, Ülke Yayın Haber Tic. Ltd. Şti., Ankara.
- Pazarlı, Osman (1964) Metinlerle Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Sena, Cemil (1974) Filozoflar Ansiklopedisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tatlı, Adem (1992) Evrim ve Yaratılış, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya.
- Timuçin, Afşar (1998) Estetik, İnsancıl Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (1968) Bergson, Hareket Yayınları, İstanbul.
- Tunç, M. Şekip (1986) "Yaratıcı Tekâmül'e Önsöz", H. Bergson, Yaratıcı Tekâmül (Çeviren: M. Şekip Tunç) İçinde, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.I-LII.

Ülken, H. Ziya (1983) Bilim Felsefesi, Ülken Yayınları, İstanbul.

Walters, J. D. (1995) Modern Düşüncenin Krizi (Çeviren: Şahabeddin Yalçın), İnsan Yayınları, İstanbul.

Wells, Jonathan (2003) Darwinizm'in Mitleri (Çeviren: İbrahim Kapaklıkaya), Gelenek Yayıncılık, İstanbul.

Wells, Jonathan (2003) Evrimin İkonları: Bilim Mi, Mit Mi? (Çeviren: Orhan Düz), Gelenek Yayıncılık, İstanbul.